

LUND UNIVERSITY

När togs lundakanikernas Consuetudines egentligen i bruk. Reflektioner kring texttradering och traditionsförmedling i 1120-talets Lund [with a summary in English]

Ciardi, Anna Minara

Published in:
Kyrkohistorisk årsskrift

2004

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Ciardi, A. M. (2004). När togs lundakanikernas Consuetudines egentligen i bruk. Reflektioner kring texttradering och traditionsförmedling i 1120-talets Lund [with a summary in English]. *Kyrkohistorisk årsskrift*, 104, 11-22.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

När togs lundakanikernas *Consuetudines* egentligen i bruk? Reflektioner kring texttradering och traditionsförmedling i 1120-talets Lund

»Under Arbejdet blev det ene oprindelige Spørgsmaal til hundrede og atter hundrede, der ikke alle fandt Svar. Maatte de ubesvarede Spørgsmaal og de mange halve Forsøg lære, hvor lidt endnu vides om den ældre danske Kirkehistorie, og hvor talrige de Problemer ere, der kalde paa Historikeren».¹

Dessa ord, med nu nästan ett hundra år på nacken, är hämtade ur inledningen till Ellen Jørgensens avhandling *Fremmed Indflydelse under den Danske Kirkes tidligeste Udvikling*. På ett fåtal rader sammanfattar Jørgensen något av det som i stort sett alla forskare på området antagligen har genomlidit, artikelförfattaren ej undantagen. Trots det uns av vemod och kanske otillfredsställelse som Jørgensen med dessa ord ger uttryck för, bröt forskare som hon verkligen ny mark i fråga om den äldsta danska kyrkan och aktualiserade därmed frågor som efterlevande generationers forskare arbetat vidare med. Säkert är att pionjärerna inom de historiska vetenskaperna vid förra seklets början, med sin arsenal av kunskaper och med sina grundliga efterforskningar, fortfarande erbjuder många av de verktyg som en modern forskare svårigen skulle kunna klara sig utan i det fortsatta sökandet efter en medeltida verklighet. Kanske vore det en överdrift att påstå att dagens medeltidsforskare egentligen *vet* så mycket mer än Jørgensen och hennes samtida om kyrkans äldsta historia i Norden. Sant är att föregångarna än idag motiverar, engagerar och inspirerar forskare på området.

Till de frågor som Ellen Jørgensen verkligen besvarade i sin avhandling hör frågan om varifrån tilläggsstatuterna för det lundensiska domkapitlet vid 1100-talets början, *Consuetudines canonicae* eller *Consuetudines Lundenses*, härstammade.² Jørgensen påvisade att *Consuetudines Lundenses* inte var ett unikt dokument, utan hörde »til en talrig Familie af Klerke- og Munke-Optegnelser», där stoffet till största delen vilade på förlagor, medan »nojet føjedes til af Hemmets Vaner», det vill säga tillkommit för och anpassats efter lokala förhållanden, förutsättningar och behov.³ Jørgensen kunde vidare konstatera att lundatexten byggde på källor från både Cluny och klostret

Marbach i Elsass, två av många reformcentra för den gregorianska reformrörelsen.⁴ Textens tillkomst och existens är på så sätt också vittnesbörd om att det danska ärkeepiskopatet, som inrättades år 1103 och som fram till 1153 omfattade hela Norden, stod i nära förbindelse med det samtida katolska Europa.⁵ Sålunda kom Lund, den enda verkliga metropolen i Norden vid 1100-talets början, också att bli en del av denna för nordborna nygamla kultursfär.⁶

Genom att fastställa proveniensens för lundatextens förlaga *Consuetudines Marbacenses* – augustinkorherrekonventet i Marbach – hade Jørgensen uppnått ett mycket viktigt resultat och därtill också visat vilka delar av *Consuetudines Lundenses* som inte återfanns i *Consuetudines Marbacenses* eller i någon annan känd förlaga och följaktligen bör ha tillkommit med hänsyn till de lokala, lundensiska förhållandena.⁷ Jørgensen menade dock att det var omöjligt att närmare bestämma när eller hur lundaborna tagit del av Marbachtexten eller varför man i Lund antog den såsom komplement till Aachenregeln, kaniksamfundets verkliga *regula*.⁸

Nästan ett sekel har gått sedan Ellen Jørgensen presenterade sina resultat i fråga om *Consuetudines Lundenses* och dess härkomst, och mycket har hänt på forskningsfronten sedan dess. En förutsättning för detta är att texten genom textutgåvor och översättning gjorts mer tillgänglig, då den textutgåva Jørgensen hade tillgång till – Arnold Nathanael Hammars utgåva från 1869 – under 1900-talet har kompletterats på mångahanda sätt.⁹ Av stor betydelse för forskningen kring det äldsta lundensiska katedralkapitlet och dess kapitelbok, med texter som reglerade det dagliga livet för biskopskyrkans prästerskap, är Lauritz Weibulls *Necrologium Lundense: Lunds domkyrkas nekrologium* från 1923. Här återgav Weibull i transkriberad form de flesta av kapitelbokens texter, däribland *Consuetudines Lundenses*.¹⁰ 1960 utkom kapitelboken i faksimilutgåva genom Erik Kroman i den första volymen av *Corpus codicum Danicorum*.¹¹ Den första textkritiska utgåvan av *Consuetudines Lundenses* publicerades 1978 av Erik Buus.¹² Idag har vi dessutom tillgång till digitaliserade bilder av texten via Internet samt i en

svensk översättning genom min egen *Lundakaniker-
nas levnadsregler* från år 2003.¹³

När det gäller dateringen av de till Lund överförda, bearbetade och i kapitelboken införda tilläggsstatuterna lämnade alltså Ellen Jørgensen frågan öppen. Detta har dock inte hindrat senare generationers forskare från att mer eller mindre övertygande och tydligt plädera för en bestämd tidpunkt för lundatextens tillkomst och ibruktagande, senast Merete Geert Andersen i en artikel från år 2001 i tidskriften *Scandia*.¹⁴ Syftet med föreliggande artikel är dock inte, rubriken till trots, att en gång för alla besvara frågan om när *Consuetudines Lundenses* nedtecknades och togs i bruk. Det menar jag vore en både orimlig och omöjlig uppgift. Intentionen är snarare att utifrån tidigare forskning mer ingående pröva och diskutera de olika dateringsförslag för *Consuetudines Lundenses* som har framlagts och därigenom komma sanningen om Marbachförslagans »förvandling» till *Consuetudines Lundenses* och ett ibruktagande av densamma en liten bit närmare.

CONSUETUDINES LUNDENSES I FOKUS – EN FORSKNINGSOVERSIKT

Som redan antyttis finner man inga enhetliga och helt övertygande svar bland de resultat som tidigare forskare på området har kunnat presentera angående tidpunkten för *Consuetudines Lundenses* tillkomst och ibruktagande. Vid en ren listning av tidigare forskares dateringsförslag kan man – om man tillåter sig att generalisera grovt – få intrycket av att texten kan ha tagits i bruk i Lund när som helst under en period omfattande mer än tjuugo år med *terminus ante quem* satt till år 1145.¹⁵ För att kunna leverera ett åtminstone provisoriskt och möjligen mer hållbart svar på frågan om när lundakanikernas *Consuetudines* egentligen tillkom och togs i bruk är det här nödvändigt att kort redovisa vilka de frågor är som tidigare forskare arbetat med när det gäller textens ursprung och överförande, datering och ibruktagande. Relevant för förståelsen av den hitintills mångfacetterade bilden är också att urskilja vad som av olika skäl inte har beaktats tidigare. Låt oss ta vår utgångspunkt i följande fråga: Vad har man inom tidigare forskning kommit fram till ifråga om datering och ibruktagande av *Consuetudines Lundenses* och vilka frågor har lämnats därhän?

Den främste företrädaren för äldre forskning kring *Consuetudines Lundenses* är Lauritz Weibull. Företrädesvis utifrån paleografiska och kodikologiska iakttagelser hävdar Weibull att *terminus ante quem* för *Consuetudines Lundenses* nedtecknande och införande i kapitelboken måste sättas till december 1136.¹⁶ I fråga om *terminus post quem* är Weibull mer vag, men antyder att ett införande av *Consuetudines Lundenses* i ka-

pitelboken kan ha skett redan före 1123 och kryptkyrkans invigning i juni samma år.¹⁷ Att Weibulls intresse är av primärt paleografisk och innehållslig natur är tydligt, varför en diskussion kring Marbachförslagan, såväl dess datering som dess överförande till Lund, saknas. Inte heller i boken *Skånes kyrka* från 1946 preciserar Weibull sin tidigare datering av *Consuetudines Lundenses*, utan nöjer sig med att säga att den togs i bruk »[u]nder senare delen av Ascers episkopat», alltså tidigast vid 1120-talets början.¹⁸

Historikern Toni Schmid godtar Weibulls dateringsförslag för lundatexten till senast 1136, men hävdar att en förlaga till *Consuetudines Lundenses*, som byggde på *Consuetudines Marbacenses*, ursprungligen brukades i brödragemenskapen vid Heligkorskyrkan i Dalby. Enligt Schmid är det denna text som senare anpassas för och antas av kaniksamfundet i Lund.¹⁹ Enligt Schmid resonemang skall ett ibruktagande av *Consuetudines Lundenses* ha skett i Lund senast 1136. För Schmid är det alltså texttraderingen – från förlaga/förlagor till redigerad text – som hamnar i fokus, medan frågor som rör brukandet av *Consuetudines Lundenses* i en lundensisk kontext i stort sett lämnas därhän.

Erik Kroman bygger i stort på Weibull, både när det gäller dateringen av kapitelbokens olika handskrifter och deras inbördes relation, men är tydligare än Weibull i fråga om en datering av *Consuetudines Lundenses* till 1123.²⁰ I likhet med Weibull är kodexen som sådan det primära intresset för Kroman, medan frågor kring Marbachförslagan och dess överförande till Lund inte beaktas, även om han kort berör importen kontra den inhemska produktionen av »kirkelige håndskrifter» vid 1100-talets början.²¹

Även ett fåtal forskare utanför Norden har uppmärksammat *Consuetudines Lundenses*, dess förlagor, tillkomst och kontext, så till exempel Josef Siegwart. Siegwart daterar förlagan *Consuetudines Marbacenses* till perioden 1122–1124.²² I likhet med Schmid ansluter sig Siegwart till Weibulls datering av *Consuetudines Lundenses*, men påstår till skillnad från Schmid att *Consuetudines Lundenses* i sitt befintliga skick är avsedd för brödragemenskapen i Dalby, varifrån den överförs till lundakapitlet 1140–1145.²³ Den stora förtjänsten med Siegwarts framställning är att han sätter in lundatexten i ett större geografiskt och kyrkligt sammanhang.

I likhet med Kroman och med hänvisning till paleografiska och kodikologiska iakttagelser daterar Per Ekström införandet av *Consuetudines Lundenses* i kapitelboken till 1123. För Ekström är det alltså uppenbart att kapitelboken »i sitt nuvarande skick är från 1123», ett påstående som får konsekvenser för dateringen av *Consuetudines Lundenses*.²⁴ I en senare artikel utvecklar Ekström detta resonemang och poängterar samban-

det mellan invigningen av ett nytt kyrkorum och ibruktagandet av nya (liturgiska) böcker, och för också en diskussion kring »författarfrågan».²⁵ I fokus för Ekströms resonemang står de lokala lundensiska förhållandena med behovet, produktionen och antagandet av en ny kapitelbok. Frågor kring Marbachförlagan och dess väg till Lund berörs således endast perifert.

Också Erik Buus argumenterar i inledningen till sin utgåva av *Consuetudines Lundenses* för juni 1123 som *terminus ante quem* för *Consuetudines Lundenses* då han, med stöd hos Weibull och Kroman, hävdar att den togs i bruk i samband med kryptkyrkans invigning.²⁶ Buus behandlar utförligare än någon annan lundatextens relation till dess källor och förlagor, och hans framställning från 1978 kan sägas vara en kombinerad texthistorisk, redaktionshistorisk och innehållslig analys. I en senare framställning, *Herre – vasker du mine fjødder?*, frångår dock Buus sin tidigare ståndpunkt och accepterar istället Weibulls »bredare» datering av *Consuetudines Lundenses*, ca 1123–1136.²⁷ Hans medförfattare Bente Ahlers Möller preciserar dock avfattningstiden till ca 1130.²⁸

Den som senast utförligt har diskuterat dateringen av *Consuetudines Lundenses* är Merete Geert Andersen. Geert Andersen bygger i stort sitt resonemang på Siegwarts resultat från 1960-talet, och menar att Erik Buus första datering av *Consuetudines Lundenses* till före 1123 måste avvisas som orimlig.²⁹ Genom att ange en period om ca fem år för spridning av en förlaga och tillkomsten av en ny redaktion, samt genom överväganden kring hur och av vem texten förts till Lund kommer Geert Andersen fram till slutsatsen att Marbachtexten inte kan ha nått Lund och där omredigerats förrän tidigast 1130.³⁰

Tydligt är att meningarna kring dateringen av Marbachförlagan och tidpunkten för dess överförande till Lund, redaktionen av *Consuetudines Lundenses*, införandet i lundakanikernas kapitelbok och det officiella antagandet av tilläggsstatuterna går kraftigt isär. Samtidigt är det uppenbart att frågorna kring textens datering å ena sidan och receptionen av den å andra sidan svårligen kan behandlas som åtskilda frågekomplex. Jag menar mig hos samtliga forskare kunna se en tendens, där man förutsätter ett verkligt bruk av lundatexten mycket kort efter det att Marbachtexten omredigerats för att passa de lokala behoven och förhållandena. Går det då utifrån dessa skilda uppfattningar att dra några generella slutsatser, som kan ligga till grund för en ny och mer tillförlitlig bild av händelseförloppet?

CONSUETUDINES LUNDENSES I TID OCH RUM

För att kunna uppfylla syftet med artikeln och bereda

väg för en delvis ny bild av *Consuetudines Lundenses* tillkomst och reception är det nödvändigt att kategorisera såväl de olika dateringsförslagen som de argument som framförts i anslutning till dessa.

Dateringsförslagen vad gäller ibruktagandet av *Consuetudines Lundenses* i Lund kan indelas i tre grupper: a) ca 1123, b) ca 1130, och c) ca 1140–45. I *grupp a* ingår de forskare som antingen uttryckligen pläderar för ett antagande av föreskrifterna i *Consuetudines Lundenses* till juni år 1123 eller åtminstone menar att det är möjligt att texten *kan* ha förelegat i färdigt skick vid denna tidpunkt, nämligen: Lauritz Weibull, Erik Kroman, Erik Buus, samt Per Ekström. Till *grupp b* för jag de forskare som menar att ett ibruktagande av *Consuetudines Lundenses* är möjligt först ca 1130: Erik Buus/Bente Ahlers Möller och Merete Geert Andersen. För *grupp c*, representerad av Josef Siegwart, är receptionen i Lund det primära. Visserligen godtar han Weibulls datering för redaktionen och nedtecknandet av *Consuetudines Lundenses*, men hävdar att texten var avsedd för bröderna vid Heligkorskyrkan i Dalby. Enligt Siegwart överfördes texten till Lund genom en viss Hermann av Klosterrath (†1145/46) för att tas i bruk av kaniksamfundet där ca 1140–1145.³¹

Om man gör anspråk på att erbjuda en både rimlig och trovärdig datering av *Consuetudines Lundenses* och lundakanikernas ibruktagande av densamma är det dock inte tillräckligt att redogöra för var i 1100-talets kronologi äldre forskare placerat texten. Trots att forskarna inom respektive grupp i huvudsak kommer fram till samma datering av *Consuetudines Lundenses*, eller åtminstone förslag till datering, är det inte säkert att man har ställt samma frågor till samma material eller använt sig av samma argumentation. Min poäng är att ett liknande dateringsförslag inte självklart har sin grund i en gemensam utgångspunkt eller vice versa. Vi måste alltså försöka urskilja utifrån vilka premisser man har utgått när man daterat texten och lundakanikernas reception av densamma. Vid en kategorisering av sådana premisser finner jag att tre kategorier kan urskiljas, nämligen: 1) förlagans proveniens, karaktär och datering, 2) överförandet till Lund, redaktionen och receptionen, samt 3) *Consuetudines Lundenses* i lundakanikernas kapitelbok.

1 Förlagans proveniens, karaktär och datering

Av stor betydelse för dateringen av *Consuetudines Lundenses* är forskningsresultaten kring förlagans proveniens, karaktär och datering. Ellen Jørgensens identifikation av Marbachkongregationen i Elsass som avfattningsort för förlagan var ett verkligt genombrott när det gäller kunskap om *Consuetudines Lundenses* ursprung och karaktär.³² Men vad vet vi då om Mar-

bachförlagan? I vilken kontext tillkom den och vilken typ av kongregation var den avpassad för? Då Siegwart i inledningen till sin utgåva av *Consuetudines Marbacenses* har utrett dessa förhållanden på ett tillfredsställande sätt kommer jag här att endast kortfattat beskriva *Consuetudines Marbacenses* tillkomsthistoria.³³

Instiftandet av Marbachkongregationen 1089/1090 skedde i en tid och på en plats som var starkt präglad av den gregorianska reformrörelsen, genom den påverkan som direktkontakten med reformcentra som t.ex. reformkongregationerna i S:t Ruf i Avignon, S:t Viktor i Paris och Cluny innebar. Den konkreta situationen kom givetvis att påverka utformningen av *Consuetudines Marbacenses* och senare varianter av densamma.³⁴ Texten vittnar enligt Siegwart om att Marbachkongregationen stod i den äldre augustinska reformtraditionen, den s.k. *ordo antiquus*, som brukade en äldre variant av Augustinregeln, den s.k. *Præceptum*, och som var starkt präglad av en traditionell liturgi och ett traditionellt språkbruk.³⁵ *Consuetudines Lundenses* återspeglar i stort samma äldre reformtradition som uttrycks i *Consuetudines Marbacenses*.³⁶

Helt avgörande för dateringen av *Consuetudines Lundenses* är dateringen av Marbachförlagan, något som uppmärksammas redan av Toni Schmid. Vad har man då kommit fram till i fråga om detta? Siegwarts datering av *Consuetudines Marbacenses* till 1122–1124 ifrågasattes av Buus redan 1978. Enligt Buus måste förlagan från Marbach ha förelagat i färdigt skick minst ett år innan *Consuetudines Lundenses* kunde tas i bruk i juni 1123, och han menar vidare att det inte är »urimeligt att skyde dateringen [av *Consuetudines Marbacenses*] tillbaka till f.eks. tiden omkring Wormskonkordatet 1122».³⁷ Den som senast har studerat *Consuetudines Marbacenses* och därmed representerar forskningens nuvarande ståndpunkt i fråga om lundatextens förlaga är Helmut Deutz. I inledningen till den tyska utgåvan av statuterna från Klosterrath – liksom *Consuetudines Lundenses* en variant av Marbachtexten – uppmärksammar han Erik Buus datering av lundatexten till före juni 1123. Enligt Deutz är denna datering inte bara möjlig utan också rimlig, eftersom *terminus ante quem* för de äldsta delarna av *Consuetudines Marbacenses*, på vilka *Consuetudines Lundenses* bygger, bör sättas till år 1098.³⁸ Dessa iakttagelser får givetvis avgörande konsekvenser för dateringen av *Consuetudines Lundenses* och ett möjligt ibruktagande, något som inte har beaktats av t.ex. Merete Geert Andersen, som bygger hela sitt resonemang på Siegwarts yngre datering av *Consuetudines Marbacenses*.

2 Överförandet, redaktionen och receptionen av *Consuetudines Marbacenses*

Processen från det att förlagan föreligger i färdigt skick till dess att en kopia kan tas i bruk på annan ort och i en delvis annan kontext är mycket svåråtkomlig för en modern forskare. Viktiga frågor, i det närmaste omöjliga att besvara men ändå befogade att ställa, är: Varför en ny text i Lund? När och hur kommer den dit? Vem redigerar och utifrån vilka premisser?

Den första frågan är både relevant och intressant, men svår att här ge ett enkelt svar på. Säkert är att lundakapitlet ingalunda var unikt i antagandet av tilläggsstatuter till en äldre regel vid just denna tidpunkt, 1100-talets början.³⁹ Snarare är *Consuetudines Lundenses* att betrakta som ett bevis på att kaniksamfundet i Lund medvetet följde den rådande »trenden» i en allmäneuropeisk kyrklig kontext, starkt präglad av den gregorianska reformrörelsen och dess krav på kyrkans frihet, *libertas ecclesiae*.⁴⁰

När det gäller det konkreta överförandet av *Consuetudines Marbacenses* till Lund vid 1100-talets början har flera förslag presenterats. Toni Schmid menade att *Consuetudines Marbacenses* först omdigerades för att brukas av brödragemenskapen vid Heligkorskyrkan i Dalby, och att denna version utgjorde förlaga till kapitelbokens *Consuetudines Lundenses*. För Schmid spelar det faktum att såväl Marbachkongregationen som Dalbygemenskapen levde efter Augustinregeln här en avgörande roll.⁴¹ Också utifrån iakttagelser av liturgiska detaljer menar sig Schmid starkare kunna knyta en första version av *Consuetudines Lundenses* till Dalby.⁴² Varför och hur texten har överförts till Lund ger dock Schmid ingen förklaring till. Huvudargumentet i Schmidens hypotes om överförandet av *Consuetudines Marbacenses* till en nordisk kontext är de brödraskapsförbindelser som kaniksamfundet i Lund hade, bl.a. med S:t Christoffers kloster i Ravengiersburg.⁴³ De direkta kontakterna med den reformpräglade kontinenten blir för Schmid ett argument för nordbornas bekantskap med *Consuetudines Marbacenses*.⁴⁴ Josef Siegwart argumenterar i fråga om textens målgrupp också för Dalbykongregationen. Vidare föreslår han att Marbachtexten bör ha kommit till Lund via Dalby genom Hermann, ursprungligen från klostret Klosterrath i området kring Ravengiersburg och senare biskop av Schleswig.⁴⁵ En »Observanzwechseln» i lundakapitlet senast år 1145 krävde, menar Siegwart, en ny regeltext.⁴⁶ Även om Merete Geert Andersen avsluter sig till en tidigare datering av *Consuetudines Lundenses* än Siegwart, hävdar hon i enlighet med honom att Marbachtexten rent konkret förmedlades till Danmark genom Hermann av Klosterrath. Enligt Geert Andersen var dock kanikerna i Lund mottagare av

Consuetudines Marbacenses, inte bröderna i Dalby.⁴⁷ Det skäl Geert Andersen anför för Hermanns viktiga funktion i överförandet av *Consuetudines Marbacenses* är att Marbachförlagan torde ha förmedlats via Marbachvarianterna från klosterstiftelserna Springiersbach och Hermanns eget Klosterrath, något hon menar sig finna stöd för hos utgivaren av statuterna från Klosterrath, Stefan Weinfurter.⁴⁸ Vad Geert Andersen inte uppmärksammat är att Deutz nya datering av *Consuetudines Marbacenses* i högsta grad också påverkar dateringen av senare varianter.

Beträffande redaktionen av *Consuetudines Lundenses* antydde Toni Schmid att det cluniacensiska inflytandet inte kommit via *Consuetudines Marbacenses* utan direkt från en för oss okänd Clunyförlaga.⁴⁹ Hennes påstående avvisas dock av Siegwart och Buus, som har kunnat påvisa ett cluniacensiskt inflytande redan i de äldsta delarna av *Consuetudines Marbacenses*.⁵⁰ Den som mer ingående än någon annan utrett förhållandet mellan Marbachtexten och *Consuetudines Lundenses* är Erik Buus. Att i detalj redogöra för Buus omfattande undersökning rymts inte här, varför jag hänvisar till hans utförliga inledning från 1978. Sammanfattningsvis kan sägas att han i sin framställning dels redogör för vilka delar av *Consuetudines Lundenses* som skiljer sig från Marbachförlagan, dels identifierar vilka delar som saknar känd förlaga och som bör ha tillkommit i lundakapitlet självt.⁵¹ Buus slutsats är att *Consuetudines Lundenses* är den äldsta och mest självständigt kompilerade varianten av *Consuetudines Marbacenses*, annars känd endast genom avskrifter som är yngre än lundatexten.⁵² Enligt Erik Buus vittnar *Consuetudines Lundenses* rent innehållsmässigt, t.ex. genom instruktionerna för biskopsval, om en hos lundareddaktören medveten anpassning till den aktuella kyrkliga situationen.⁵³ Redaktör för *Consuetudines Lundenses* var med största sannolikhet en av kanikerna vid lundakapitlet, enligt Ekström den som »var kantor och *armarius*, d.v.s. bibliotekarie».⁵⁴

Hur lång tid tog då »förvandlingen» av *Consuetudines Marbacenses* till *Consuetudines Lundenses*? Merete Geert Andersen menar att en sådan process måste uppskattas till minst fem år, Erik Buus nöjer sig med mindre än så, minst ett år.⁵⁵ Om *Consuetudines Lundenses* kopierades för att tas i bruk vid en bestämd tidpunkt, juni 1123, kan tillverkningsprocessen utan tvivel ha påskyndats och fullbordats tidigare än normalt. Enligt min mening är det dock motiverat att anta en något längre produktionstid än den Buus föreslagit, då *Consuetudines Lundenses* nedtecknats på de nordligare breddgraderna, under relativt enkla förhållanden och genom en enda skrivares hand.⁵⁶

Vad vet vi då om receptionen av *Consuetudines Lundenses*? Mindre än vi skulle önska. Viktigt att betona

är att texten hade karaktär av regel, en instruktion. Hur den i praktiken efterlevdes vet vi inte mycket om, men den var definitivt avsedd för kaniksamfundet i Lund där den också upplästes dagligen, åtminstone fram till år 1145.⁵⁷

3 *Consuetudines Lundenses* i lundakanikernas kapitelbok

Avslutningsvis är det på sin plats att se närmare på *Consuetudines Lundenses* såsom den föreligger i kapitelboken, enligt Weibull det lundensiska kaniksamfundets andra, officiellt antagen vid kryptkyrkans invigning den 30 juni 1123.⁵⁸ Kan då en närmare paleografisk och kodikologisk undersökning av texten ge oss mer exakt information om när kapitelboken tillkommit och tagits i bruk? Enligt företrädarna för *grupp a* ovan, vilka argumenterar för att *Consuetudines Lundenses* togs i bruk redan 1123, är detta möjligt. Weibulls stora bidrag till forskningen om *Consuetudines Lundenses*, dess tillkomst och datering, är hans ingående undersökning av kodexen.⁵⁹ I sin utgåva kategoriserar han inledningsvis dess olika skrifter och dess upplägg.⁶⁰ För att kunna datera *Consuetudines Lundenses* är det nödvändigt att se på hur texten förhåller sig till övriga texter i kapitelboken. Weibull sätter *terminus ante quem* till 1136 med argumentet att det föreligger ett beroende av *Consuetudines Lundenses* i den till 1134/36 daterade brödraskapslistan.⁶¹ Mer tveksam är Weibull i sin argumentation för *terminus post quem*. Med hänvisning till den skrivarhand som han identifierat som hand *f* menar han att ett införande av *Consuetudines Lundenses* i kapitelboken kan ha skett redan före kryptkyrkans invigning den 30 juni 1123.⁶² Enligt Weibull var hand *f* (Kromans hand 4) verksam under en mycket lång period, ca 1120–e. 1145, och har efterlämnat spår i flertalet av de texter som Weibull för till den skriftgrupp som tillkommit inom kaniksamfundet självt och som utgör »handskriftens kärna».⁶³ De texter med *terminus ante quem* satt till 1123 där Weibull identifierat hand *f* är de äldsta notiserna i brödernas minnesbok,⁶⁴ de äldsta prebendena i prebendelistan,⁶⁵ rubrikerna för samtliga listor samt texterna från kyrkofäderna.⁶⁶ Hand *f* karakteriseras av Weibull som en van skrivarhand.⁶⁷ Weibull menar att hela kodexens upplägg, med *Consuetudines Lundenses* infogad mellan den del som innehåller texterna från kyrkofäderna och de olika listorna, vittnar om att *Consuetudines Lundenses* fått sin plats redan vid uppläggandet av kapitelboken. Ett argument för detta är, enligt Weibull, att texternas ordningsföljd i kapitelboken överensstämmer med instruktionerna för den dagliga sammankomsten i *Consuetudines Lundenses*, vilka i sin tur skiljer sig från dylika instruktioner i *Consuetudines*

Marbacenses.⁶⁸ Weibull skriver: »I Lund var ordningen icke fullt överensstämmande med den i Marbach, och då *Consuetudines canonicæ* redigerades, omredigerades bestämmelserna så, att man begynte med regeln eller traktaterna och efter det att regeln var läst, fortsatte med kalendariet och anniversarierna. I denna ordningsföljd äro skrifterna i Nekrologiet sammanförda».⁶⁹

Ytterligare en gemensam nämnare för forskarna i *grupp a* ovan är att de ser ett samband mellan antagandet av en ny kapitelbok och kryptkyrkans invigning, något som inte uppmärksammats av t.ex. Geert Andersen. Att kapitelboken med brödernas minnesbok, *Memoriale fratrum*, som kärna har upplagts »vid den tid, då bröderna 1123 tog en ny kyrka i bruk» framträder hos Weibull som något givet. Detta innebär att den äldsta handen varit verksam före kryptkyrkans invigning, alltså något före 1123.⁷⁰ Ytterligare ett skäl för att sätta antagandet av en ny kapitelbok i samband med invigningen av kryptan är, menar Weibull, det mönster som går att urskilja i det äldsta kaniksamfundets historia: 1123 antar man en ny kapitelbok i samband med kryptinvigningen, 1145 sker detsamma i samband med domkyrkans invigning.⁷¹ Kroman skriver: »Til den ny kirke krævdes også nye kirkelige bøger».⁷² Ekström vidareutvecklar Kromans kortfattade konstaterande och erbjuder följande svar på frågan om varför *Consuetudines Lundenses* införs i samband med kryptkyrkans invigning i juni 1123: »När kryptkyrkans färdigställande i början av 1120-talet närmade sig, kan man ana ansatsen till en andlig förnyelse. Man stod inför en ny början i ett nytt kyrkorum. Säkert har man velat komma reformrörelsen till mötes».⁷³

TOGS *CONSUE TUDINES LUNDENSES* I BRUK REDAN 1123?

Är det utifrån vad som redovisats ovan möjligt att besvara frågan om när lundakanikernas *Consuetudines* egentligen togs i bruk? Kan vi med stöd i tidigare forskning nu erbjuda mer hållbara resultat i fråga om *Consuetudines Lundenses* datering och ibrukttagande? Jag menar att så är fallet. Mitt förslag är att det både är rimligt och sannolikt att *Consuetudines Lundenses* togs i bruk senast i juni 1123, i samband med invigningen av den åt Johannes Döparen helgade kryptkyrkan. Vad talar då för detta antagande?

Som tidigare nämnts grundar sig antagandet i hög grad på identifikationen och dateringen av förlagan. Ellen Jørgensens identifikation av *Consuetudines Lundenses* förlaga som den cluniacensiskt påverkade *Consuetudines Marbacenses* har inom nyare forskning betraktats som något på det hela taget okontroversiellt. En äldre datering av Marbachtexten, av Josef Siegwart

satt till 1122–1124, omöjliggjorde nästan ett ibrukttagande av *Consuetudines Lundenses* redan 1123. Tiden mellan avfattningstiden för förlagan *Consuetudines Marbacenses* och nedtecknandet av *Consuetudines Lundenses* blev alltför kort. Med Helmut Deutz nya datering av *Consuetudines Marbacenses* äldsta delar till ca 1098 förändrades hela bilden och en datering av *Consuetudines Lundenses* till 1123 blev ånyo fullt möjlig. Men detta räcker naturligtvis inte för att datera Marbachvarianten *Consuetudines Lundenses* till senast 1123. Man måste ta hela kontexten i beaktande. Avgörande är frågor som när, varför och hur Marbachtexten överförts till och redigerats i Lund.

Schmid menade att en variant av *Consuetudines Marbacenses* först tagits i bruk av brödragemenskapen vid Heligkorskyrkan i Dalby. Denna variant hade där efter, senast 1136, i bearbetad form övertagits som *consuetudines* av kaniksamfundet vid Lunds domkyrka. Också Siegwart hävdade att en Marbachvariant brukats i Dalby, men att denna var identisk med *Consuetudines Lundenses*, vilken ca 1140–1145 i oförändrat skick överförts till kapitlet i Lund. Jag menar att båda dessa påståenden måste ifrågasättas. För det första, enligt Siegwart och Geert Andersen skulle Hermann av Klosterrath ha medfört *Consuetudines Marbacenses* till Skåne. Det ligger emellertid närmare tillhands att som Geert Andersen anta ett eventuellt samband mellan Hermann och kanikerna vid ärkebiskopens kyrka i Lund än mellan Hermann och Heligkorskyrkan i Dalby. För det andra, Schmidts påstående att det »Kreuzaltar» som omnämns i *Consuetudines Lundenses* § 167 är ett belägg för att en förlaga till Lundtexten brukats i Dalby måste ifrågasättas. Enligt Schmid skulle instruktionerna förutsätta en kyrka med ett altare invigt åt det heliga korset. Denna kyrka ville Schmid identifiera med Heligkorskyrkan i Dalby, eftersom något sådant altare inte är känt från Lunds domkyrka.⁷⁵ Detta är i viss mån en missuppfattning av texten, eftersom texten i *Consuetudines Lundenses* alls inte är instruktioner för hur liturgin skall utföras vid ett korsaltare. Med formuleringen »Somliga brukar» (lat. *Solent alii*) hänvisar den istället till seden på de platser där ett sådant altare finns, t.ex. Heligkorskyrkan i Dalby.⁷⁶ Varför har då *Consuetudines Lundenses* en hänvisning till hur »somliga» gör och vilka är dessa? Jag menar att *Consuetudines Lundenses* formulering visserligen kan vara en indikation på att en förlaga verkligen har brukats av kongregationen i Dalby, som stod i brödraskap med lundakanikerna, och att denna bevarats i *Consuetudines Lundenses* just för att vittna om de båda institutionernas nära och viktiga relation. Men om så är fallet måste ändå Dalbybrödernas version av *Consuetudines Marbacenses* ha redigerats för kapitlet i Lund senast 1123, då det finns starka skäl att anta att

den befintliga *Consuetudines Lundenses* verkligen tagits i bruk i juni samma år.

En viktig iakttagelse hos Schmid är just hennes betonande av brödraskapsförbindelsernas betydelse beträffande förmedlingen av tradition, böcker och människor i 1100-talets Europa. Även om vi enligt min mening inte kan redogöra i detalj för hur nordborna och lundakanikerna kom i kontakt med *Consuetudines Marbacenses* är detta, som både Schmid och Geert Andersen påpekat, viktigt. De kontakter med den större kyrkliga kontexten som brödraskapsförbindelserna erbjuder och förmedlade rymmer med största sannolikhet också svaret på frågan om hur och varför *Consuetudines Lundenses* utformats på detta sätt. Säkerligen fanns det ett intresse i det unga ärkestiftet Lund och hos ärkebiskop Ascer att hålla sig à jour med vad som skedde i en större kyrklig kontext.⁷⁷ Att som Siegwart och Geert Andersen plädera för att Hermann av Klosterrath, senare biskop av Schleswig, var en länk mellan kontinentens reformkongregationer och kaniksamfundet i Lund i början av 1130-talet är rimligt, men att påstå att man i Lund kopierar och antar tilläggsstatuter enbart för att en främling har dem med sig är inte bara ett osannolikt utan också ett absurt påstående! Allt tyder alltså på att *Consuetudines Lundenses* redan varit i bruk i flera år när Hermann av Klosterrath gör entré på den kyrkliga arenan i Danmark. Som påpekats ovan var antagandet av tilläggsstatuter till en äldre regel ett vanligt förekommande fenomen i början av det tolfte århundradet. Det är därför rimligt att förutsätta att kanikerna i Lund till följd av ett aktivt och medvetet val, i relation till lokala förutsättningar och behov, omdanade *Consuetudines Marbacenses* till de egna *Consuetudines Lundenses*.

Den 30 juni 1123 invigdes kryptkyrkan till det som drygt två decennier senare blev katedralen för Nordens *primas*. Flera forskare har påpekat sambandet mellan ibruktagandet av nya liturgiska böcker och invigningen av ett nytt kyrkorum. Det finns starka skäl att anta att också den lundensiska kapitelboken, med nya statuter för kaniksamfundet, togs i bruk på en sådan högtidsdag.

Trots att den nya dateringen av *Consuetudines Marbacenses* inte publicerades förrän på 1990-talet hävdade redan forskare som Lauritz Weibull, Erik Kroman, Erik Buus och Per Ekström att en datering och ibruktagande av *Consuetudines Lundenses* kunde göras till 1123 eller tiden strax före. Utifrån vad som redovisats ovan anser jag att de hade goda och hållbara skäl för denna uppfattning. Ett ibruktagande av *Consuetudines Lundenses* i juni år 1123 bör i fortsättningen dock inte bara anses vara ett rimligt antagande, utan till och med det rimligaste.

Bilden av tidigare forskning kring texten *Consuetudines Lundenses* och dateringen av densamma är som synes minst sagt mångfacetterad, inte bara i det avseendet att man kommit fram till olika dateringsförslag för *Consuetudines Lundenses*, utan också i det att man tagit sin utgångspunkt i helt skilda frågekomplex. I anslutning till det inledande citatet av Ellen Jørgensen är det bara att konstatera att det hon för nästan hundra år sedan gav uttryck för i allra högsta grad återspeglar verkligheten också för en s.k. modern forskare. Alla frågor kan sannerligen inte besvaras, och visst ökar antalet frågor ju längre ner i problematiken man tillåter sig att gräva. Därför är det tillfredsställande om man åtminstone kan utesluta några omöjliga svar. Men oavsett om frågorna är möjliga att besvara eller ej är det viktigt att de finns kvar – för nya upptäckter och för nya generationer.

ABSTRACT

I have argued that the *Consuetudines Lundenses* were used by the canons of the cathedral of Lund most likely from 30 June 1123 at the latest, the day of inauguration of the crypt church, until the mid-1140s. This dating was proposed already by Lauritz Weibull in 1923, albeit tentatively, on the basis of careful palaeographical and codicological observations on the codex (the Chapter Book) containing the *Consuetudines Lundenses*, and has been accepted without question by several scholars afterward. However, others have contested it because the date seemed so close to the composition of the source (then dated to 1121–1123), in 1908 identified by Ellen Jørgensen as the *Consuetudines Marbacenses* of the reformed congregation of Augustine canons in Marbach, Elsass. These scholars have proposed later dates and alternative explanations of how the *Consuetudines Lundenses* came to Lund. Recently an earlier date for the *Consuetudines Marbacenses*, 1098, has been proposed and seems to be gaining ground among scholars, since it now seems reasonable to reckon that a transmission of the original text, its revision, and its copying took place already in the first decade or decades of the twelfth century. This removes the only real obstacle of the *Consuetudines Lundenses* as customary of the cathedral chapter at Lund in 1123. Accordingly, the early date makes it futile to speculate, as recent authors have done, about whether a certain Hermann from Klosterrath brought the *Consuetudines Marbacenses* to Lund in the 1130s. Instead, we must picture a situation with close contacts between Lund and the continent, a situation where the archbishop and canons of Lund were quite well informed about contemporary ecclesiastical developments, customs, and novelties, and were able to choose the

kind of rule they wished to have, without having to rely on the fortuitous appearance of this or that foreign visitor. There remain tantalizing indications that an earlier version of the *Consuetudines Lundenses* was in use at the Augustinian chapter of Dalby, situated 10 km east of Lund, and that this version was the immediate source for the *Consuetudines Lundenses*. Toni Schmid proposed such a scenario in 1944, but the evidence is less clear than she thought. At any rate, the *Consuetudines Lundenses* were revised specifically to suit the location, needs, and ideals of the cathedral canons at Lund, and this revision was completed before 30 June 1123.

NOTER

- Ellen Jørgensen, *Fremmed Indflydelse under den Danske Kirkes tidligste Udvikling*. København: Det Kongelige Danske Videnskabers Selskab 1908, s. 124.
 - Texten återfinns i det lundsiska katedralkapitlets *liber capitularius* (kapitelbok), mer känd som *Necrologium Lundense*, och benämns där *Consuetudines canonicæ* (fol. 92r–123v). För att skilja denna text från andra *consuetudines* använder jag mig i denna artikel av den vedertagna benämningen *Consuetudines Lundenses*. Texten utgjorde ett komplement till den verkliga regeln, Aachenregeln, och återger i huvudsak praktiska instruktioner för det dagliga livet i kaniksamfundet. Enligt Per Ekström är benämningen *Necrologium Lundense*, introducerad av den danske historikern Jacob Langebek som samlingsnamn på den kodex (LUB Mh 6) i vilken *Consuetudines Lundenses* ingår, felaktig, eftersom dess funktion primärt var som *liber capitularius*, kapitelbok. Termen *necrologium* åsyftar den s.k. dödsbok, där namnen på avlidna bröder och andra personer i förbindelse med kaniksamfundet nedtecknades, vilken endast utgjorde en del av kapitelboken. Ekström påpekar också att det för kapitelböcker sedvanliga martyrologiet saknas i »vår» kapitelbok. Per Ekström, *Libri antiquiores Ecclesie et Capituli Lundensis. Lunds domkyrkas äldsta liturgiska böcker. Katalog utarbetad vid Lunds universitetsbiblioteks handskriftsavdelning*. Lund: Universitetsbiblioteket i Lund 1985, s. 16. Jag kommer i anslutning till Ekström fortsättningsvis att använda mig av beteckningen »kapitelbok» då jag hänvisar till den kodex där *Consuetudines Lundenses* återfinns.
 - Jørgensen 1908, s. 137; 146. Jfr Per Ekström som, utifrån ett evangeliarium från slutet av 1000-talet, menar att sådana bearbetningar av utifrån hämtade förlagor var *legio*, eftersom böckerna måste anpassas till den lokala traditionen. Ekström, »Skriptoriet i Laurentiusklostret» i: *Bokkulturen i Lund*. Lund: Kulturhistoriska Föreningen 1995 (Kulturens Årsbok, 1995), s. 45–58 (51–54).
 - Jørgensen 1908, s. 146, not 4.
 - Till följd av politiska och kyrkopolitiska stridigheter återgick primatet över den nordiska kyrkoprovinsen under perioden 1133–1138/39 till ärkesätet Hamburg-Bremen. Se t.ex. Carl-Gustaf Andrén, »Lund – en växande kyrkometropol», s. 171–187 (174–176), samt Carsten Breengaard, »Lund og den kirkehistoriske situation», s. 27–46 (41–43), båda i: *Lund – medeltida kyr-*
- kometropol*, red. P.-O. Åhrén & A. Jarlert. Lund: Lunds Universitets Kyrkohistoriska Arkiv (LUKA) 2004 (Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis, 47).
 - Jørgensen 1908, s. 145. Jfr Anna Minara Ciardi, »*Consuetudines Lundenses* – lundakanikernas levnadsregel vid 1100-talets början» i: *Lund – medeltida kyrkometropol*, s. 105–122.
 - Exempel på sådant lokalt tillkommet stoff är enligt Jørgensen slutet av kap. 2, där »författaren» hänvisar till texter som i kapitelboken är placerade före *Consuetudines Lundenses*, alltså Aachenregeln samt texter av Basilius den store, Hieronymus, Augustinus och Isidor av Sevilla. Jørgensen 1908, s. 146–147. Se *Consuetudines Lundenses*, kap. 2, §§ 8–9: »men eftersom det har talats nog om detta i de ovanstående kapitlen av denna bok avstår jag här från att yttra något mer. Var och en som har avlagt löfte om att leva ett kanoniskt liv skall därför omsorgsfullt läsa och noggrant studera de heliga fädernas välbekanta lärosatser där det prästerliga ståndet rustas för att leva rätt och riktigt» i: Anna Minara Ciardi, *Lundakanikernas levnadsregler. Aachenregeln och Consuetudines canonicæ. Översättning från latinet med inledning och noter*. Lund: Lunds Universitets Kyrkohistoriska Arkiv (LUKA) 2003, s. 60.
 - Jørgensen 1908, s. 147.
 - »*Consuetudines Canonicæ*, Lunds domkapitels äldsta statuter», utg. A. N. Hammar i: *Bidrag till Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning. Tidskrift utgiven av Föreningen för Skånes fornminnen och historia genom Martin Weibull*. Lund 1869, s. 1–28.
 - Necrologium Lundense: Lunds domkyrkas nekrologium*, utg. L. Weibull. Lund 1923 (Monumenta Scaniae Historica). Jfr not 2 ovan.
 - Necrologium Lundense: Codex Mediaevalis VI:tus Bibliothecae Universitatis Lundensis*, utg. E. Kroman. Hafniae: Ejnar Munksgaard 1960 (Corpus codicum Danicorum medii ævii, 1).
 - Consuetudines Lundenses. Statutter for kannikesamfundet i Lund c. 1123*, utg. E. Buus. København: Det Danske Sprog- og Literaturselskab 1978.
 - St. Laurentius Digital Manuscript Library*, se <http://laurentius.lub.lu.se/>, Mh 6, fol. 92r–123v (2004-06-12); Ciardi 2003, s. 59–86.
 - Merete Geert Andersen, »The *Consuetudines canonicæ* of Lund» i: *Scandia*, 67 (2001), s. 31–39.
 - Jfr Ciardi 2004, s. 108, not 14.
 - Lauritz Weibull, »Inledning» i: *Necrologium Lundense* (1923), s. v–cii (xiv).
 - Weibull 1923, s. lxxxvi.
 - Lauritz Weibull, *Skånes kyrka: från äldsta tid till Jakob Erlandsens död 1274*. København: Rosenkilde og Bagger 1946, s. 48.
 - Ascer var biskop/ärkebiskop av Lund 1089–1137. Weibull hävdar vidare att *Consuetudines Lundenses* ersatte den äldre Aachenregeln, något som är svårt att bekräfta, då *Consuetudines Lundenses* snarare är att betrakta som ett komplement till Aachenregeln. Se t.ex. Buus, »Inledning» i: *Consuetudines Lundenses*, s. 9–106 (23–24); Ciardi 2003, s. 16.
 - Toni Schmid, »Beiträge zur mittelalterlichen Kultleben» i: *Ephemerides Liturgicae*, 58 (1944), s. 50–87 (51–58).
 - Kroman, »*Necrologium Lundense*» i: *Necrologium Lundense* (1960), s. xi–xxvi (xvi): »Man kan formode at Aachenreglen har været den gældende regel for kannikerne i Lund, før *Consuetudines canonicæ* indførtes 1123».

21. Kroman 1960, s. xi.
22. Josef Siegwart, »Einleitung» i: *Die Consuetudines des Augustiner-Chorherrenstiftes Marbach im Elsass (12. Jahrhundert)*, utg. J. Siegwart. Freiburg: Universitätsverlag 1965 (Spicilegium Friburgense, 10), s. 3–98 (30–31). Jfr Josef Siegwart, *Die Chorherren- und Chorfrauengemeinschaften in der deutschsprachigen Schweiz vom 6. Jahrhundert bis 1160*. Freiburg: Universitätsverlag 1962 (Studia Friburgensia. Neue Folge, 30), s. 264–266, där han sätter *terminus post quem* för *Consuetudines Marbacenses* till 1120.
23. Siegwart 1965, s. 89. Siegwart hänvisar här till Gertrud Adolf-Altenberg, som menar att *Consuetudines Lundenses* antogs i samband med en s.k. »Observanzwechsel», då kapitlet i Lund övergick från att ha varit regulärt till att bli sekulärt. Siegwart redogör inte för *Consuetudines Lundenses* plats i och relation till övriga texter i kapitelboken. Jfr Gertrud Adolf-Altenberg, »II »Domkapitel» svedese» i: *La vita comune del clero nei secoli XI e XII: atti della Settimana di studio: Mendola, settembre 1959. Vol. 2, Comunicazioni e indici*. Milano 1962 (Miscellanea del Centro di studi medioevali/Università cattolica del Sacro Cuore, 3:1), s. 80–85.
24. Ekström 1985, s. 15–16. Se även Ekström 1985, s. 30–31.
25. Ekström 1995, s. 57–62.
26. Buus 1978, s. 18; 24–25. Buus menar att Siegwarts resultat kring Marbachförlagan erbjuder »mulighet för en korrektion dels af den nordiske forsknings resultat vedrørende Lundteksten [särskilt Erik Kromans, min komm.], dels af Siegwarts egen bestemmelse af Marbachtekstens affattelsestid». När Siegwart anger perioden 1122–1124 för *Consuetudines Marbacenses* väljer Buus det tidigare årtalet, vilket enligt honom möjliggör ett ibruktagande av *Consuetudines Lundenses* i Lund vid kryptkyrkans invigning den 30 juni 1123. Detta menar han sig finna stöd för hos såväl Weibull som Kroman. Enligt Buus resonemang blir då *Consuetudines Lundenses* den äldsta bevarade varianten av *Consuetudines Marbacenses*.
27. Erik Buus, »Necrologium Lundense» i: B. Ahlers Møller & E. Buus, *Herre – vasker du mine fødder? Mandatumliturgien i Marbach og Lund. Studier i håndskriftet Necrologium Lundense (o. 1130)*. København: Museum Tusulanums Forlag 1987, s. 7–83 (33; 71).
28. Ahlers Møller skriver: »Vore tekster fra Marbach og fra Lund frembyder et enestående materiale til en synkron sammenligning. I vores tekster, der er redigeret o. 1130, møder vi mandatum i dets fulde udfoldelse, i consuetudines som regulerer klerikeres monastisk prægede fællesliv, en livsform som var basis for deres betjening af en større kirke». Bente Ahlers Møller, »Mandatumliturgien i Marbach og Lund» i: *Herre – vasker du mine fødder*, s. 84–202 (94; 203).
29. Geert Andersen 2001, s. 33. Geert Andersen hänvisar här till en recension av Giles Constable, som menar Buus huvudargument för en datering av *Consuetudines Lundenses* till före 1123 – kryptkyrkans invigning och kapitelbokens upplägg för denna händelse – »may be less reliable than he [Buus] suggests». Giles Constable i: *Speculum*, 54 (1979), s. 874–875 (874).
30. Geert Andersen 2001, s. 33–36.
31. Siegwart 1965, s. 89.
32. Redan Jørgensen påpekar släktskapet mellan *Consuetudines Lundenses* och en förlaga från Cluny, men anser att denna endast indirekt satt spår i lundatexten. Jørgensen skriver: »Consuetudines canonicæ kræve Opmærksomhed. Det er i store Partier en forkortet Gengivelse af Marbach-Konstitutionerne, men disse bære atter præg af Cluny-Vaner [...] Trods Lighed paa mange Punkter var det dog klart at C. L. kun var fjernere beslægtet med Cluny Sædvaner. I Marbach-Konstitutionerna fandtes et Mellemled». Jørgensen 1908, s. 146, not 4.
33. Se Siegwart 1962, s. 263–270; Siegwart 1965, s. 3–98.
34. Om *Consuetudines Marbacenses* betydelse och spridning under medeltiden, se Siegwart 1965, s. 75–83.
35. Under 1110-talet etablerades genom påvlig sanktion den yngre augustinska reformtraditionen, den s.k. *ordo novus*. Denna utgick från en annan variant av Augustinregeln, den s.k. *Ordo monasterii*, och karakteriserades av ett strängare ideal, vilket framför allt kom till uttryck i liturgiska anvisningar, t.ex. rörande biskopsvigningens liturgi, men också i föreskrifter om bl.a. klädsel, kroppsarbete och matrestriktioner. Se t.ex. Siegwart 1965, s. 5–6; 29–30; 71–74; Stefan Weinfurter, »Einleitung» i: *Consuetudines canonicorum regularium Springirsbacenses-Rodenses*, utg. S. Weinfurter. Turnhout: Brepols 1978 (Corpus Christianorum. Continuatio mediaevalis, 48), s. vi–xxxix (x–xi); Stefan Weinfurter, *Salzburger Bistumsreform und Bischofspolitik im 12. Jahrhundert. Der Erzbischof Konrad I. von Salzburg (1106–1147) und die Regularkanoniker*. Köln/Wien: Böhlau Verlag 1975 (Kölner Historische Abhandlungen, 24), s. 235–240. Mer om augustinorden och dess utveckling hos C. H. Lawrence, *Medieval monasticism. Forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*. 3rd ed. London: Longman 2001, s. 161–165.
36. Buus påpekar att kyrkofadern Augustinus namn dock konsekvent utelämnats i *Consuetudines Lundenses*. En förklaring till detta är att lundakapitlets *regula* var Aachenregeln, inte Augustinregeln. Buus 1978, s. 39–40; Geert Andersen 2001, s. 32.
37. Buus 1978, s. 24–26. Erik Buus påpekar att det bara är de 147 första paragraferna av *Consuetudines Marbacenses* totalt 359, som utgör förlaga för *Consuetudines Lundenses*, Buus 1978, s. 14–15.
38. Deutz datering avser större delen av *Consuetudines Marbacenses*. Endast smärre förändringar har gjorts under perioden 1105–1122. Helmut Deutz, »Einleitung» i: *Consuetudines canonicorum regularium Rodenses. Die Lebensordnung des Regularkanikerstiftes Klostrath, bd 1*, utg. N. Brox m.fl. Freiburg/Basel/Wien: Herder 1993 (Fontes Christiani, 11:1), s. 7–109 (11–12). Även Josef Siegwart har anslutit sig till denna datering, menar Deutz, och hänvisar till »[b]riefliche und mündliche Mitteilungen von Professor S[iegwart] an den Verfasser», samt till diskussionen kring den nya dateringen av *Consuetudines Marbacenses* i Helmut Deutz, *Geistliches und geistiges Leben im Regularkanikerstift Klostrath im 12. und 13. Jahrhundert*. Siegburg: Schmitt 1990 (Bonner historische Forschungen, 54), s. 32, not 128; 35, not 141.
39. Jfr Siegwart 1965, s. 3–8.
40. Andrén 2004, s. 179; Buus 1978, s. 63–65. Om den kyrkopolitiska situationen i Danmark vid 1100-talets början, se t.ex. Andrén 2004 och Brengaard 2004.
41. Jfr Buus 1978, s. 39–40; Geert Andersen 2001, s. 32.
42. Schmid 1944, s. 53–54. Schmid menar felaktigt att den liturgi som förutsätts i *Consuetudines Lundenses* är mer anpassad till karaktären hos den komunitet som verkade vid Heligkorskyrkan i Dalby, t.ex. i fråga om altaret helgat åt det heliga korset, *altare sancte crucis*. Jfr nedan, not 75–76.

43. Weibull skriver: »Älsta handen i Brödraskapslistan anger S:t Laurentius i brödraskapsförbindelse med detta [S:t Christoffers] kloster». Detta ger vid handen att förbindelsen skall ha upprättats senast i december 1136, *Necrologium Lundense* (1923), s. 60, not 1.
44. Schmid 1944, s. 54–59; 64–65. Den s.k. brödraskapslistan, »Series ecclesiarum que fraternitatem Lundensis ecclesie habent cum allegatis» i: LUB Mh 6, fol. 179v–182v. Jfr Weibull 1946, s. 52. Jørgensen ger oss ytterligare ett exempel på de nordiska kate-drakapitlens kontakter med kontinenten: kapitlet i Børglum blev redan under tidigt 1100-talet »befolket» med premonstratenser, medan benediktinerna som utgjorde kapitlet vid S:t Knud i Odense stod i nära förbindelse med moderklostret i Evesham. Jørgensen 1908, s. 147.
45. Om Hermann av Klosterrath/Schleswig, se *Necrologium Lundense* (1923), s. 52–53, not 5.
46. Siegwart 1965, s. 89: »Die Lösung des Rätsels liegt wohl darin, daß diese Bräuche nicht für das Domkapitel in Lund verfaßt sind, sonder für das Augustiner-Chorherrenstift Heilig-Kreuz in Dalby. Erst später, wohl zwischen 1140 und 1145, übernahm sie das Domkapitel von Lund».
47. Geert Andersen 2001, s. 33–34.
48. Geert Andersen 2001, s. 33–36. Jfr Weinfurter 1978, s. vii–xvii. Weinfurter sätter *terminus post quem* för statuterna från Klosterrath till 1123.
49. Schmid hävdar, i anslutning till Jørgensen, att förlagan för *Consuetudines Lundenses* inte är enbart texten från Marbach, utan också Udalrichs statuter från Cluny. Dessa förmedlades, enligt Schmid, till kompilatorm av *Consuetudines Lundenses* via cistercienserna vid Allhelgonaklostret i Lund. Schmid 1944, s. 51–56.
50. Se »Die Quellen der Marbacher Consuetudines» i: Siegwart 1965, s. 50–60. Siegwart berör i sin framställning kort några av de särdrag *Consuetudines Lundenses* uppvisar i förhållande till Marbachförlagan, t.ex. i fråga om ämbets titlar och klädedräkt. Siegwart 1965, s. 36; 58. Jfr Buus 1978, s. 102–106.
51. Buus jämförelse och ingående analys av relationen mellan *Consuetudines Lundenses* och dess förlagor, samt med övriga texter i kapitelboken – beträffande tillkomst, disposition och innehåll – är berömlig. Illustrativ är också den konkordans som bifogas framställningen. Dessutom erbjuder han en god och innehållsrik översikt över den färdiga textens innehåll och struktur. Buus 1978, s. 1–45; 183–187; 46–101. För en sammanfattning av Buus resultat, se Ciardi 2004, s. 112–113.
52. Buus 1978, s. 24–27. Tidigare ansågs den text som återfinns i den s.k. Guta-Sintram-kodexen, daterad till 1154, vara den äldsta bevarade varianten av *Consuetudines Marbacenses*.
53. Buus skriver: »Med de kirkepolitiske præntioner, som ligger i Lundtekstens konvertering af reglerne for valg af provsten til et »kanonisk« bispevalg, placerer den sig som et vidnesbyrd om tidens aktuelle kirkeretlige strid og repræsenterer et, i hvert fald for de nordiske kirker, stærkt fremskredet standpunkt i den »gregorianske« reformbevægelses ydre politik». Buus 1978, s. 65. Jfr Constable 1979, s. 875: »This is a striking example, as the editor [Buus] points out [...], of the use of canonical customs as an instrument of reform of the secular church in the Scandinavian countries, where the selection of bishops was often outside the control of the chapter».
54. Ekström 1995, s. 50. Jfr Weibull 1923, s. I; lviii. Jfr Buus 1978, s. 41–42.
55. Geert Andersen 2001, s. 33: »at least five years [must] pass from the birth of a text to its diffusion and copying»; Buus 1978, s. 26. Produktionen av en ny handskrift krävde, enligt Richard Gameson, både betydande materiella och personella resurser: »Hvor længe det tog at skrive en bog afhæng selvsagt af mange ting – første og fremmest tekstens længde, skriptoriets kvalitet og organisation, og om teksten skulle illustreres eller ej. Men dertil kom andre vigtige faktorer: hvor mange timer om dagen og hvor mange dage om ugen arbejdede skriveren på opgaven, skulle han også prikke og liniere pergamentet, og hvilken indvirkning havde de skiftende vejr- og lysforhold». Richard Gameson, »Bogkulturen i Nordeuropa i 900- og 1000-tallet», s. 23–51 (28) i: *Levende ord & Lysende billeder. Den middelalderlige bogkultur i Danmark. Essays*, red. E. Petersen. København: Det Kongelige Bibliotek 1999.
56. Per Ekström menar att det sannolikt inte har funnits ett skriptorium i Lund redan vid 1100-talets början: »Skriptorier finner man vid denna tid i stora munkkloster med god rekrytering. Var S:t Laurentius ett kloster i denna mening? Säkert inte». Se Ekström 1995, s. 45–46; 51; 54–57. Citatet är hämtat från s. 45–46. Jfr Gameson 1999. Den hand som har infört *Consuetudines Lundenses* i kapitelboken kan identifieras också i några av dess övriga texter, t.ex. i de sex teologiska traktaterna. Se nedan, not 66.
57. En kort sammanfattning om *Consuetudines Lundenses* kon-text, kaniksamfundet i Lund vid 1100-talets början, hos Ciardi 2004, s. 107–112. Jfr Weibull 1923, s. lxxxvi; Ekström 1985, s. 15–17; Ekström 1995, s. 50.
58. Weibull 1923, s. lxxxv.
59. Weibull 1923, s. v–cii. Erik Kroman skriver om Weibulls arbete: »Gennem årelang fordybelse i håndskriftet har Weibull nået en enestående beherskelse af problemene, hvorfor alle senere benyttede af håndskriftet vil stå i gæld til ham», Kroman 1960, s. xiii.
60. Weibull 1923, s. vi–vii. Weibull skiljer mellan å ena sidan de handskrifter som »har rent internationellt ursprung och internationell karaktär» (t.ex. Aachenregeln och texterna från kyrkofärderna), å andra sidan de texter som tillkommit »inom klostret självt» (t.ex. biskopslängden, brödraskapslistan och prebendelistan). *Consuetudines Lundenses* placeras av Weibull i den andra kategorin.
61. Weibull 1923, s. v–cii (xiv).
62. Weibull 1923, s. xiv–xv.
63. Weibull 1923, s. xcvi–xcviii; Kroman 1960, s. xix–xxvi.
64. »Memoriale fratrum», fol. 124v–173v. Weibull skriver: »Den ursprungliga kärna, kring vilken *Necrologium Lundense* vuxit fram, är det däri ingående egentliga Nekrologiet, Memoriale fratrum. Detta senare är upplagt av samma hand, som infört de äldsta notiserna om anniversarier, dödsfall och annat; den yngsta daterade bland dessa är notisen om kryptkyrkans i Lund invigning den 30 juni 1123. Antagligen har skrivaren infört denna notis samtidigt med händelsen; i varje fall har Memoriale fratrum varit upplagt före inskrivandet av en notis, införd med ny hand under den 25 september 1124 följande år». Weibull 1923, s. lxxxii; xlvi–xlvi.
65. »Series prebendarum», fol. 2v–4; Weibull 1923, s. xvii; xxvii–xxix. Geert Andersen diskuterar Weibulls resultat angående prebendelistan, men avfärdar dem kortfattat enligt följande:

»This dating [1123], however, is based exclusively on internal criteria that are open to discussion». Geert Andersen 2001, s. 33.

66. »Admonitio ad filium spiritualem», fol. 5v–26, »Epistola Hieronimi ad Nepotianum de institutione clericatus», fol. 26–40, »Epistola sancti Hieronimi ad Heliodorum monachum», fol. 40–48v, »Epitaphium Nepotiani presbiteri editum a beato Ieronimo ad Heliodorum episcopum», fol. 48v–57v, »Augustinus de uirtute ymorum et psalmodum», fol. 83–89v, samt »Epistola Ysidori episcopi ad Luitefridum Cordubensem episcopum directa», fol. 89v–91v.

67. Weibull 1923, s. lviii.

68. Weibull 1923, s. lxxvi–lxxviii. Citatet hämtat från s. lxxxiv–lxxxvi. Jfr Buus 1978, s. 43.

69. Weibull 1923, s. lxxxvi. Jfr Kroman 1960, s. xii. Se *Consuetudines Lundenses*, kap. 5, §§ 28–31: »När de sju botpsalmerna är avslutade skall man i klockan ringa till kapitel. När bröderna har samlats i kapitelsalen och lektorn skall läsa något ur regeln eller predikningarna över det gemensamma livet, skall han säga *lube domine* och ta emot denna välsignelse: '*Den allsmäktige och barmhärtige Herren må undervisa oss genom regelns budord. Amen.*' När han avslutat läsningen ur regeln skall han genast och utan avbrott uppläsa kalendariet med helgondagarna. Därefter skall den präst som har ansvar för veckan be bönen *Preciosa est. 'Må dessa och alla Guds heliga be till vår Herre och Gud för oss syndare, så att vi tillsammans med dem får del av det eviga livet. Amen.'* Därefter: *Tu autem. Deo gratias.* Strax därefter skall breviariern eller lektorn själv från en lista tillkännage vilka bröder som skall läsa eller sjunga vid efterföljande laudes. Sedan skall han läsa upp de dödas dödsdagar, om det finns sådana för dagen, och hela församlingen skall för deras skull tillgivet sjunga psalmen *De profundis. Pater noster.* Svaret: *Låt oss be. Deus indulgentiarum. Deus venie largitor. Deus in cuius miseratione.* Tre gånger: *Deus in adiutorium,* och så vidare enligt kyrklig ordning. Därefter skall de, om det behövs, ingående diskutera gudstjänsterna och sedan kan den tala som har något att säga om sig själv eller om andra» i: Ciardi 2003, s. 62–63.

70. Weibull 1923, s. xxxv; lviii.

71. Weibull 1923, s. lxxxv–lxxxvi. Enligt Ekström är antagandet av en ny kapitelbok, den s.k. *Liber daticus Lundensis vetustior* (LUB Mh 7), ett »indicium på att de äldre, till det gemensamma livet hörande regulära bruket vid denna tid upphört, och att kapitlet även i formell mening blivit sekulärt», Ekström 1985, s. 18. Jfr Siegwarts »Observanzwechsel» kring samma tid. Siegwart 1965, s. 89.

72. Kroman 1960, s. xii.

73. Ekström 1995, s. 49–50. Mer om bokkultur och inhemsk bokproduktion i 1100-talets Lund hos t.ex. Johannes Brøndum-Nielsen, »Om de danske middelalderhaandskrifter» i: *Necrologium Lundense* (1960), s. vii–x; Kroman 1960, s. xi; Ekström 1995, s. 50–52. Se även Gameson 1999, samt Erik Petersen, »Den mid-

delalderlige bogkultur i Danmark» i: *Levende ord & Lysende billeder*, s. 9–22.

74. Det var ju lundakapitlet som stod i brödraskap med S:t Christoffers kloster i Ravengiersburg, i närheten av Hermanns Klosterrath. Om Dalbyklostrets brödraskapsförbindelser vid denna tid, förutom med kapitlet vid S:t Laurentius och Allhelgonaklostret i Lund, vet vi föga.

75. Toni Schmid resonerar kring det korsaltare som omnämns i *Consuetudines Lundenses*, kap. 31, § 167, enligt följande: »Diese Bestimmung setzt einen Kreuzaltar im Dom voraus. An Kreuzreliquien litt der Dom zu Lund keinen Mangel. Schon im Jahr 1123 legte man solche in dem nach Johannes dem Täufer benannten Altar in der Krypta nieder, zweiundzwanzig Jahre später im Hochaltar. Anlässlich des einmal jährlich gefeierten Reliquienfestes wurden ebenfalls Kreuzreliquien vorgezeigt. Einen Kreuzaltar gab es aber im Dom nicht. Es bleibt uns also nicht anderes übrig, als den Schluss zu ziehen, dass diese Bestimmung ursprünglich nicht den Laurentiusbrüdern, nicht dem Lunder Dom galt. Sie muss für einen Konvent gemacht worden sein, dessen Kirche einen Kreuzaltar besass. Welcher kann das gewesen sein? Die besondere Verhältnisse Schonens legen eine Annahme sehr nahe. Nur eine Meile von Lund entfernt lag das Augustinerkloster Dalby. Es war ein Heiligkreuzkloster». Schmid 1944, s. 53–59 (53–54).

76. *Consuetudines Lundenses*, kap. 31, § 167: »Tunc inpositis septem psalmis redeat conuentus. Cum peruenerint in chorum, prosternant se in orationem cum ipsis psalmis, quos sacerdos iam alba et stola exutus claudat cum collecta *Satisfaciat tibi, domine deus.* Solent alii in redeundo cantare *responsorium Si bona suscepimus et ante altare sancte crucis imponunt antiphonam Media uita in morte, postea Kirrieleyson .iiii. [...]*». I svensk översättning: »När man har sjungit sju psalmer skall konventet återvända, och när de har kommit till koret skall de kasta sig ned i bön, under de psalmer som prästen, redan avklädd alba och stola, avslutar med kollektbönen *Satisfaciat tibi, dominus deus.* Somliga brukar på vägen tillbaka sjunga *responsoriet Si bona suscepimus* och framför altaret helgat åt det heliga korset tillfoga antifonen *Media uita in morte*, därpå ett trefaldigt *Kirrieleyson [...]*» i: Ciardi 2003, s. 83. En text som avser att vara reglerande utformas rimligen inte på detta sätt. Lat. *alii* indikerar tredje person och kan därför inte gärna syfta på kanikerna i Lund, lat. *solent*, »brukar» är i sig inte ett reglerande ord, utan åsyftar ett känt bruk annorstädes. Varför detta bruk så utförligt beskrivs i *Consuetudines Lundenses* vet vi dock inget om. Enligt Buus är förlagan till denna del av § 167 okänd. Buus 1978, s. 172.

77. Ärkebiskop Ascers personliga relationer till kontinentens kyrka och särskilt med påvestolen diskuteras fr.a. hos Andréén 2004. Att sådana kontakter fick betydande konsekvenser också i en nordisk kyrklig kontext diskuteras också hos Jørgensen 1908, s. 129.